

BOG'CHA YOSHIDAGI BOLALARNING IJODIY HAYOLIDA TASAVVURNING O'RNI

Temirova Dilfuza Olim Qizi

Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti Pedagogika va Psixologiya fakulteti Psixologiya yonalishi magistratura talabasi

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy hayoli shakllanadigan muhim davr, ijodiy hayolda tasavvurning orni, ijodiy hayolni yaratilishdagi muammolar va uning yechimi, ota-ona hamda tarbiyachi-pedagoglarning bolaning ijodiy hayoli shakllanishida ahamiyati omili sifatida tadqiq etilgan.

Kalit sozlar: shaxs, psixologiya, davr, tasavvur, muammo, o'yin, bog'cha yosh, muhit, oila, shaxslararo munosabat, motiv, tarbiya

KIRISH

Maktabgacha ta'lim tizimi esa maktabgacha yoshdagi bolalarning har jihatdan uyg'un rivojlanishining asosiy ijtimoiy instituti sifatida yangi huquqiy maqom, maqsad va vazifalarga ega bo'ldi. Yaqin vaqtgacha psixologlar va pedagoglar e'tiborini asosan maktab yoshiga qaratishgan, u yerda bola har bir kishi uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni egallaydi, o'z kuch va qobiliyatlarini rivojlantiradi, lekin endi ko'plab mahalliy pedagoglar va metodistlar aynan maktabgacha yoshda bolaning rivojlanishi uchun eng qulay davrni ko'rishmoqda. Zamonaviy maktabgacha ta'lim konsepsiyasi bolaning shaxsini rivojlantirish, uning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish, muhim shaxsiy sifatlarni tarbiyalash g'oyasiga asoslanadi. Hozirgi vaqtda xalq ta'limi tizimiga jamiyat tomonidan ilgari surilgan yangi vazifalar munosabati bilan maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy tasavvurini rivojlantirish masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Tasavvurni rivojlantirish muammosi shuning uchun dolzarbki, bu ruhiy jarayon insonning har qanday ijodiy faoliyatining, uning xulq-atvorining ajralmas qismidir. L.S. Vygotskiy, V.V. Davydov, S.L. Rubinshteyn, D.B. Elkonin va boshqa olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, tasavvur nafaqat yangi bilish materialini samarali egallashning asosiy shartidir, balki bolalardagi mavjud bilimlarni ijodiy o'zgartirish shartlarini ham ta'minlaydi, shaxsning o'zini rivojlantirishiga yordam beradi, ya'ni insonning hayotdagi muvaffaqiyatini sezilarli darajada belgilaydi.[1] Maktabgacha yosh tasavvur rivojlanishi uchun eng qulay davr hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning tasavvuri ko'pincha ixtiyoriy bo'lmaydi, bolaning fantaziyasi ob'ekti esa uni chuqur hayratga solgan, qiziqtirgan yoki ta'sir qilgan narsaga aylanadi, masalan, multfilm, ertak yoki yangi o'yinchoq. Tasavvur rivojlanishida so'zli ijod, nutq va tasviriy faoliyat kabi faoliyat turlari muhim rol o'ynaydi. Tarbiyachilarning vazifasi turli faoliyat turlari kontekstida tasavvurni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratishdan iborat. Bolalar bog'chasida tasviriy faoliyatga chizish, loydan shakl yasash, kollaj qilish va konstruksion ishlanmalar kabi mashg'ulotlar kiradi. Bolalarda tasavvurni rivojlantirishning muhim shartlaridan biri turli xil tasviriy texnikalardan foydalanishdir. Kattalarning bolaning chizmasiga qiziqishi va uning haqida berilgan ba'zi fikrlar faqat bolani keyingi ishlarga ilhomlantirmay, balki chizma orqali nima ifodalash mumkinligini tushunishga yordam beradi.[2]

Maktabgacha yosh (3–7 yosh) — bolaning ijodiy hayoli shakllanadigan eng muhim davrlardan biridir. Aynan shu bosqichda bola atrof-muhitni tasavvur qilish, yangicha obrazlar yaratish, o'yin va faoliyat jarayonida mustaqil fikrlashni o'rganadi. Biroq amaliyotda ijodiy hayolning yetarli darajada rivojlanmasligi bilan bog'liq bir qator muammolar uchraydi. Ijodiy hayol tushunchasi Ijodiy hayol — bu bolaning avvalgi tajribasi asosida yangi obrazlar, g'oyalar va vaziyatlarni tasavvur qilish qobiliyatidir. U: syujetli-rolli o'yinlarda, rasm chizishda, ertak to'qishda, konstruktor va qurilish

o'yinlarida namoyon bo'ladi. Maktabgacha yosh — bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim davr bo'lib, aynan shu bosqichda ijodiy hayol va tasavvur jadal rivojlanadi. Tasavvur bolaning ijodiy hayolining asosiy mexanizmi hisoblanadi va uning fikrlashi, nutqi hamda ijtimoiy moslashuvida muhim o'rin tutadi.

Tasavvur — bu bolaning ongida avval idrok etilgan obrazlar asosida yangi, real yoki xayoliy obrazlarni yaratish jarayonidir. Tasavvur yordamida bola:mavjud tajribasini qayta ishlaydi;yangicha fikr yuritadi;o'yin va ijodiy faoliyatda mustaqillik ko'rsatadi.

Ijodiy hayolda tasavvurning o'rni

Tasavvur ijodiy hayolning markaziy komponenti bo'lib, u quyidagi vazifalarni bajaradi:

Yangi obrazlar yaratish

Bola tasavvur orqali ertak qahramonlari, o'yin syujetlari va rasm obrazlarini mustaqil yaratadi.

Syujetli-rolli o'yinlarni rivojlantirish

“Shifokor”, “oila”, “uchuvchi” kabi rollarni bajarishda bola real hayotni tasavvur orqali qayta quradi.

Ijodiy fikrlashni faollashtirish

Tasavvur muammoli vaziyatlarda noodatiy yechimlar topishga yordam beradi.

Nutq va muloqotni boyitish

Tasavvur rivojlangan sari bolaning lug'at boyligi kengayadi, hikoya tuzish qobiliyati oshadi.

Emotsional rivojlanish

Bola tasavvur orqali his-tuyg'ularini ifodalaydi, qahramonlarga hamdard bo'lishni o'rganadi.

Maktabgacha yoshda tasavvur rivojlanishining xususiyatlari

3–4 yoshda tasavvur asosan predmetli va o'yinchoqlarga bog'liq bo'ladi.

4–5 yoshda syujetli-rolli o'yinlar kengayadi, obrazlar boyiydi.

5–7 yoshda tasavvur ijodiy xarakter kasb etib, ertak to'qish, rasm orqali fikr ifodalash rivojlanadi.

Tasavvurni rivojlantirish shartlari;erkin o'yin muhitini yaratish;ertak va badiiy adabiyotlar bilan tanishtirish;rasm chizish, loydan yasash, konstruktor o'yinlari;“Agar shunday bo'lsa...” kabi savollar orqali fikrlashni rag'batlantirish;kattalarning qo'llab-quvvatlovchi va ijobiy munosabati.

Maktabgacha yosh (3–7 yosh) — bolaning ijodiy hayoli shakllanadigan eng muhim davrlardan biridir. Aynan shu bosqichda bola atrof-muhitni tasavvur qilish, yangicha obrazlar yaratish, o'yin va faoliyat jarayonida mustaqil fikrlashni o'rganadi. Biroq amaliyotda ijodiy hayolning yetarli darajada rivojlanmasligi bilan bog'liq bir qator muammolar uchraydi.Ijodiy hayol tushunchasi Ijodiy hayol — bu bolaning avvalgi tajribasi asosida yangi obrazlar, g'oyalar va vaziyatlarni tasavvur qilish qobiliyatidir. U:syujetli-rolli o'yinlarda,rasm chizishda,ertak to'qishda,konstruktor va qurilish o'yinlarida namoyon bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy hayol rivojida quyidagi muammolar kuzatiladi:

Tayyor andozalarga qaramlik

Bola ko'pincha kattalar ko'rsatgan namunani aynan takrorlaydi, mustaqil obraz yarata olmaydi.

O'yin faoliyatining cheklanganligi

Syujetli-rolli o'yinlarga yetarli sharoit yaratilmasa, hayoliy tafakkur sust rivojlanadi.

Raqamli texnologiyalarga haddan tashqari berilish

Telefon va planshetlar bolaning passiv tomoshabin bo'lishiga olib kelib, tasavvur qilish ehtiyojini kamaytiradi.

Kattalar tomonidan nazoratning kuchliligi

“Bunday chizma chizma”, “bunday o'ynama” kabi cheklovlar bolaning erkin ijodini to'sadi.

Nutq rivojining yetarli emasligi

Nutq qanchalik kambag'al bo'lsa, ijodiy hayol ham shunchalik cheklangan bo'ladi.Muammolarning sabablari tarbiyaviy jarayonda ijodiy faoliyatga kam e'tibor berilishi; o'yin muhitining yetarli tashkil etilmasligi; oilada bolaning mustaqil fikriga yetarli rag'bat berilmasligi; ertak, badiiy adabiyot va suhbatlarning kamligi.Muammoni bartaraf etish yo'llari Ijodiy hayolni rivojlantirish uchun quyidagilar muhim: **Syujetli-rolli o'yinlarni ko'paytirish** (do'kon, shifokor, oila, sayohat va h.k.) **Ertak to'qish va davom ettirish mashqlari Rasm chizish, loydan yasash, aplikatsiya** kabi erkin ijodiy mashg'ulotlar **Savol-javob va muammoli vaziyatlar yaratish** (“Agar

shunday bo'lsa nima qilarding?") **Kattalarning qo'llab-quvvatlovchi munosabati**, tanqiddan ko'ra rag'bat.

Ko'plab olimlar va psixologlar tasavvurni jarayon, qobiliyat yoki faoliyat sifatida ko'rib chiqadilar. "Jarayon" nazariyasi tarafdorlari A.V. Petrovsky, L.L. Kondratyeva, V.G. Kazakov, I.A. Domashchenko hisoblanadi. Mahalliy fanlarda L.S. Vygotskiy va V.T. Kudryavtsev tasavvurni "qobiliyat" deb atashgan. Zamonaviy fanlarda tasavvur va fantaziya sinonim sifatida qaraladi, psixologiyada esa "fantaziya" o'rniga "ruhiy tasvirlar" atamasini ishlatish odati hisoblanadi.

Bolaning tasavvurini rivojlantirish muammosi dolzarbdir, chunki bu ruhiy jarayon bolaning barcha ijodiy faoliyat shakllari va xulq-atvorining ajralmas qismidir. Tasavvursiz ta'lim dasturlarini o'zlashtirish mumkin emas. Bu eng oliy va eng zarur insoniy qobiliyatdir. Biroq, aynan ushbu qobiliyat rivojlanish haqida gap ketganda alohida e'tibor talab qiladi. Bolaning tasavvurini rivojlantirish uchun tasviriy faoliyatni maxsus tashkil etish zarur.[3]

Agar L.S. Vygotskiy terminologiyasidan foydalansak, aytish mumkinki, «ijodiy» tushunchasi katta darajada kundalik psixologiya tushunchasi bo'lib kelgan va hozir ham shunday bo'lib qolmoqda. Bir tomondan, ijodiy tushunchaning bunday tabiati uni fan va hayotning turli sohalarida va jihatlarida qo'llash imkonini beradi. Boshqa tomondan, ijodiy tushunchaning psixologik mazmunini aniq belgilashning yo'qligi ilmiy ishlanmalarni ham, ilmiy tadqiqot natijalarini amaliyotga va kundalik hayotga tatbiq etishni ham qiyinlashtiradi. O'zining eng mashhur asarlaridan biri — «Bolalik davrida tasavvur va ijod»da L.S. Vygotskiy ijod va tasavurning yaqin bog'liqligini ta'kidlaydi. Muallif madaniyat-tarixiy nazariya doirasida har qanday faoliyatning «ijodkorlik» mezoni sifatida yangilikni ajratib ko'rsatadi va atrofimizdagi butun madaniyat dunyosi inson ijodining, ya'ni tasavvurga asoslangan ijod mahsuli ekanligini ta'kidlaydi. L.S. Vygotskiyning fikricha [1], ijodiy tasavvur psixologik mexanizmi predmetning alohida elementlarini ajratish, ularni o'zgartirish, o'zgartirilgan elementlarni yangi butun tasvirlarga birlashtirish, bu tasvirlarni tizimlashtirish va ularni predmetda ifodalash bilan bog'liq. Shu tarzda, tasavvur ikki xil yo'nalishda jarayonlarni nazarda tutadi. Bir jarayon tashqi dunyo va mavjud vaziyatga mazmun kiritish bilan bog'liq, ya'ni bu tashqi predmetlar va vaziyatlarni anglash va qayta anglash demakdir. Boshqa jarayon esa yangi tasvir yaratishni o'z ichiga oladi, bu esa atrofdagi haqiqatni yangi tarzda ko'rish va tushunish imkonini beradi. Boshqacha qilib aytganda, tasavvur, aniqrog'i uning psixologik mexanizmi, bir tomondan tashqi haqiqat bilan ishlash va harakat qilishni, boshqa tomondan yangi tasavvur sub'yektini yaratish bo'yicha ichki ishni nazarda tutadi. Shunday qilib, tasavvur obrazlarini amalga oshirish ikki tomonlama mexanizmga ega — bir holatda subyekt nimalardirni ko'rsatuvchi vaziyatga qarab tasavvur qiladi, boshqa holatda esa u o'ziga yo'naltirilgan bo'lib, tashqi emas, balki ichki vazifalar va motivlar bilan belgilanadi.[3]

5-6 yoshga yetguncha, deyarli butun bolalik davrida, ularda rejalar bo'lmaydi yoki ular juda beqaror, osongina buziladi. Kattalarda orzu faoliyatga chorlaydigan sabab bo'lib xizmat qiladi. Bolada esa obrazlarning kombinatsiyalari deyarli istiqbolsizdir. U faqat fantaziya qilish uchun fantaziya qiladi. Uni yangi vaziyatlar, qahramonlar, voqealarni yaratish, kombinatsiyalash jarayoni, yaqqol hissiy rang beruvchi jarayon o'zi qiziqtiradi. Ushbu jarayon san'at matnini yaratishda ko'z o'ngidagi tasvirlarning roli ayniqsa ravshan namoyon bo'ladi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda matn so'zlari vizual yordam bo'lmasdan ham obrazlarni uyg'otadi. Ammo ular hali ham asarning ichki mazmunini tushunishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Shu yoshdagi bolalar uchun qahramonlarning ichki o'ziga xosliklari va xarakter xususiyatlari eng aniq namoyon bo'ladigan harakatlari va munosabatlarini ko'rsatadigan illyustrasiya muhimdir. Sekin-asta tashqi tayanchga bo'lgan ehtiyoj yo'qoladi. Tasavvur faoliyatining ichki tarzda shakllanishi ikki rejimda sodir bo'ladi. Birinchidan, haqiqiy mavjud bo'lmagan predmet bilan o'yin faoliyatiga o'tish. Ikkinchidan, predmetni o'yin tarzida ishlatish, unga yangi ma'no berish va u bilan bog'liq harakatlarni aqliy ravishda, real harakatsiz tasavvur qilish. Bunday hollarda o'yin to'liq tasavvur darajasida sodir bo'ladi. Bolaning tasavvuri asosan ixtiyorsiz qoladi. Fantaziya predmeti unga kuchli ta'sir qilgan, qiziqtirgan, hayratga solgan narsaga aylanadi: o'qilgan ertak, ko'rilgan multfilm, yangi o'yinchoq. 5-7 yoshda tashqi yordam rejani belgilashda yordam beradi va bola uni amalga oshirishni ixtiyoriy ravishda rejalashtiradi va kerakli vositalarni tanlaydi. Tasavvur ixtiyoriyligining o'sishi maktabgacha yoshdagi bola uchun rejani yaratish va uni amalga oshirishni rejalashtirish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalar ixtiyoriy ravishda fantaziya qilishga qodir bo'lib,

faoliyatni boshlashdan oldin rejaning amalga oshirish jarayonini oldindan rejalashtiradilar. Ular maqsadga erishish rejasi tuzadilar, oldindan zarur uskunalarni tanlab tayyorlaydilar. Bolalarda tasavvurni maqsadli rivojlantirish avval kattalarning ta'siri ostida yuz beradi, ular bolalarni erkin tasvirlar yaratishga undaydilar. Keyin esa bolalar mustaqil ravishda rejalar va ularni amalga oshirish rejasini tasavvur qiladilar. Bu jarayon birinchi navbatda jamoaviy o'yinlarda, samarali faoliyat turlarida kuzatiladi, ya'ni faoliyat real ob'ektlar va vaziyatlardan foydalanib, ishtirokchilarning harakatlarini moslashtirishni talab qiladigan joylarda amalga oshadi.[4]

Xulosa qiladigan bolsak, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy hayol muammosi asosan muhit va tarbiya bilan bog'liq. To'g'ri tashkil etilgan o'yin, erkin ijod va ijobiy psixologik muhit orqali bolaning ijodiy hayolini samarali rivojlantirish mumkin. Ijodiy hayoli rivojlangan bola kelajakda mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor va moslashuvchan shaxs bo'lib yetishadi. Tasavvur maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy hayolning asosi hisoblanadi. Tasavvur qanchalik rivojlangan bo'lsa, bolaning ijodiy salohiyati, mustaqil fikrlashi va shaxsiy faolligi shunchalik yuksak bo'ladi. Shu sababli tarbiya jarayonida tasavvurni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. Павлинская Юлия Станиславовна магистрант Института педагогики и психологии детства pavlinskaya@yandex.ru Уральский государственный педагогический университет, Россия, Екатеринбург
2. Овечкина Наталья Николаевна Магистрант кафедры педагогики, психологии и физической культуры, Краснодарский государственный институт культуры, 350072, Российская Федерация, Краснодар, ул. им. 40-летия Победы, 33; e-mail: hachaturova_6@mail.ru Левченко Анна Викторовна Кандидат психологических наук, доцент ВАК, психолог, преподаватель, доцент кафедры педагогики, психологии и физической культуры, Краснодарский государственный институт культуры, 350072, Российская Федерация, Краснодар, ул. им. 40-летия Победы, 33; e-mail: ru.levchenko@mail.ru
3. <https://psy.su/feed/10164/>
4. <https://nsportal.ru/detskiy-sad/raznoe/2018/11/13/osobennosti-razvitiya-voobrazheniya-u-detey-starshego-doshkolnogo>